

УДК 344.2:343.13:343:122 (477)
DOI 10.31558/2786-5835.2024.2.15

Ємець Іван Олександрович,
кандидат юридичних наук,
докторант Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України
<https://orcid.org/0009-0003-9056-5346>

ПІДХІД, ОРІЄНТОВАНИЙ НА ПОТЕРПІЛОГО В ДІЯЛЬНОСТІ ПРЕДСТАВНИКА (ПРАВОВІ, ОРГАНІЗАЦІЙНО- ТАКТИЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ)

У статті наголошено, що підхід, орієнтований на потерпілого, наразі необхідно відносити до міжнародних стандартів правозахисної діяльності та діяльності, пов'язаної із забезпеченням правосуддя. Адвокат, який залучений до кримінального провадження як представник потерпілого, також повинен діяти відповідно до вимог міжнародно-правових актів і положень кримінального процесуального законодавства. З'ясовано, що залучений як представник адвокат діє від імені потерпілого, а тому стратегію своєї представницької діяльності, правову позицію та інші важливі аспекти діяльності формує з огляду на інтереси потерпілого й обставини справи. Визначено, що принципи діяльності представника потерпілого в контексті реалізації підходу, орієнтованого на потерпілого, складають три групи засад: правові, організаційно-тактичні та психологічні. До правових засад запропоновано відносити: 1) принцип забезпечення інтересів клієнта (який охоплює принцип інформованої згоди); 2) неприпустимості конфлікту інтересів потерпілого та його представника; 3) конфіденційності. Організаційно-тактичні принципи уособленим комплексом рекомендацій щодо визначення алгоритмів процесуальних дій і заходів, у яких братиме участь потерпілий, засобів збирання доказів і застосування заходів безпеки. Вони визначаються подією кримінального правопорушення, ситуацією, у якій проводиться розслідування тощо. Психологічні засади спрямовані на недопущення переживання потерпілим негативного попереднього досвіду, тобто ретравматизації, застосування чутливого підходу, правил безбар'єрної комунікації тощо. Дотримання окреслених підходів до взаємодії адвоката з потерпілим сприятимуть реалізації підходу, орієнтованого на потерпілого та досягненню цілей кримінального провадження. Наголошено, що перспективи подальших досліджень полягають у виробленні рекомендацій щодо впровадження підходу, орієнтованого на потерпілого у діяльність усіх органів, залучених до здійснення та забезпечення правосуддя.

Ключові слова: досудове розслідування, потерпілоорієнтований підхід, адвокат, законний представник, інтерес, засада, доказ.

Постановка проблеми. Підхід, орієнтований на потерпілого, є надбанням гуманістичної світоглядної ідеї «людиноцентризму», яка стала фундаментом для розвитку правової, соціальної та демократичної держави. Більшість держав світу, міжнародні організації, зокрема і неурядові, докладають вагомих зусиль до впровадження підходу, орієнтованого на людину, її законні інтереси в усі сфери життєдіяльності суспільства.

Наразі підхід, орієнтований на потерпілого – це невід’ємний складник діяльності правоохоронних органів і суб’єктів, залучених до здійснення правосуддя цивілізованих держав, а також тих, які перебувають в умовах перехідного правосуддя. Попри те, що він не знаходить свого законодавчого закріплення та визначення, очевидно, що він проголошує потерпілого та його інтереси основними пріоритетами в діяльності державних органів, у тому числі уповноважених на здійснення кримінальної процесуальної діяльності. Нашу увагу привертає проблематика втілення та практичної реалізації підходу, орієнтованого на потерпілого в діяльності представника, яким є адвокат. Вважаємо, що вона є актуальною, адже пов’язана із забезпеченням найкращих інтересів особи, яка постраждала від кримінального правопорушення, має на меті розробити рекомендації щодо вдосконалення практичної діяльності правників, відповідає міжнародним стандартам здійснення правосуддя тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Забезпечення прав і законних інтересів потерпілого, представництва його інтересів у кримінальному провадженні – це ключові напрями діяльності багатьох українських і зарубіжних вчених, котрі здійснюють свої розробки у теорії кримінального процесуального права. Підхід, орієнтований на потерпілого, як базовий стандарт кримінальної процесуальної діяльності поки що не має такої вагової наукової розробленості у вітчизняній доктрині кримінального процесу, проте окремі аспекти його практичної реалізації, перспективи впровадження в практичну діяльність правозастосовних органів розкрито Н. В. Глинською [1], І. В. Гловюк [2], Д. І. Клепкою та О. В. Новіковим [3], Н. П. Королем [4], В. С. Новожиловим [5] та багатьма зарубіжними вченими [6–10]. Попри науковий інтерес до з’ясування сутності і практичних засад реалізації підходу, орієнтованого на потерпілого, допоки нерозробленими залишаються організаційно-тактичні і психологічні засади його провадження та забезпечення в діяльності представника потерпілого.

Формування мети статті. Метою статті є визначення організаційно-тактичних і психологічних засад здійснення та провадження підходу, орієнтованого на потерпілого, в діяльності представника потерпілого, яким є адвокат.

Виклад основного матеріалу. Положеннями кримінального процесуального законодавства гарантоване законне представництво, що здійснюється законним представником особи у випадках, передбачених законом, та договірне представництво, для здійснення якого залучається адвокат. Такі принципи дають змогу стверджувати про те, що воно може бути професійним і непрофесійним, кваліфікованим і простим. Попри те, що такий підхід до диференціації видів представництва окремими вченими може визнаватися декількаповерховим, не можна оминути увагою вагомості ролі будь-якої особи, залученої до представництва інтересів потерпілих у забезпеченні її прав і законних інтересів. Це перед-

усім зумовлено тим, що законний представник залучається для представництва особи, яка вже є найменш захищеною. До адвоката найчастіше також звертається особа, яка відчуває себе вразливою, недостатньо обізнаною в тонкощах юридичної сфери або ж має низький рівень до правоохоронних органів та/або системи правосуддя. Водночас з огляду на те, що законний представник може звернутися до адвоката, а багато хто з науковців вказує про необхідність забезпечення всім потерпілим від злочинів право на безоплатну вторинну правничу допомогу, зростає саме увага до діяльності адвокатів. Тому і нашу увагу привертають саме практичні аспекти діяльності адвоката, який діє як представник.

Адвокат, залучений до справи як представник потерпілого, діє на стороні особи, інтереси якої він представляє. Тобто його діяльність спрямована не на цю конкретну особу, як отримувача правничих послуг, а скеровується від нього, проте за умов обов'язкового врахування його інтересів і позиції.

Залучений як представник особи, адвокат набуває можливості реалізації прав, гарантованих КПК України потерпілому, за винятком тих, які можуть бути реалізовані ним самостійно. Не можна оминати увагою низку гарантій, спрямованих на забезпечення прав і законних інтересів потерпілого, серед яких зазвичай виокремлюють: 1) право на інформацію; 2) збирання та подання доказів; 3) на участь потерпілого у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, можливість реалізації низки інших прав під час проведення таких дій; 4) право на оскарження рішень, дій і бездіяльності уповноважених осіб на стадії досудового розслідування; 5) право на професійну правничу допомогу [11, с. 117–172]. Водночас у контексті правового статусу адвоката-представника потерпілого комплекс цих гарантій додатково доповнюється ще й переліком закріплених у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Водночас вони не охоплюють принципів взаємодії представника з його клієнтом, який, зокрема, постраждав від кримінального правопорушення, тому у межах нашого дослідження треба звернутися до постулатів, які закріплюють принципи підходу, орієнтованого на потерпілого.

Підхід, орієнтований на потерпілого, як це визначено «Основними принципами та вказівками щодо права на захист і відшкодування для жертв грубих порушень міжнародного права прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права», а також іншими керівними положеннями, які врегульовують діяльність міжурядових установ, базується на декількох ключових засадах. Відповідно до них кожному потерпілому гарантується ухвалення справедливого рішення – «встановлення істини» за результатами розгляду його справи, притягнення до відповідальності винних у порушенні його прав та інтересів осіб, на можливість застосування ефективних засобів правового захисту та реалізацію механізмів відшкодування спричиненої шкоди, дотримання гарантій не

повторення травмуючої події та відсутності ризиків травмавтичного підходу впродовж усього процесу розслідування та судового розгляду [12].

Окреслені принципи щодо захисту прав потерпілого знаходять своє закріплення в низці міжнародно-правових актів, визнаних і нашою державою. Установлення істини узгоджується з міжнародно визнаним невід'ємним правом на істину, встановленим ООН і пропагованим у рішеннях Європейського суду з прав людини [12]. Встановлення істини відбувається за допомогою належного розслідування порушень прав особи, щодо якої вчинено кримінальне правопорушення, права на інформацію, зокрема про ухвалені процесуальні рішення, судові процеси та результати розгляду справи [6–8]. Наступний складник – притягнення винних до юридичної відповідальності, тобто встановлення судового переслідування особи, яка обґрунтовано підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення. Ще один змістовний складник діяльності щодо забезпечення законних інтересів потерпілого – реалізація ефективних засобів правового захисту та відшкодування, що включає реституцію, фінансову компенсацію [9; 10], реабілітацію та сатисфакцію, спрямовану на відновлення їх гідності та добробуту [9]. Останній компонент – гарантії неповторення, що також включає в себе принцип недопущення ретравматизації потерпілого. Окреслені принципи є тими висхідними засадами, які мають покладатися в стратегію діяльності у справі, є наріжним каменем у пріоритетах практичної діяльності, є базовими орієнтирами для формування правової позиції тощо.

З огляду на визначені постулати одним із базових складників взаємодії адвоката з потерпілим є комунікація. Вона, як визначає І. В. Ракіпова, пов'язана з обміном інформації, що притаманна кримінально-процесуальному комунікативному простору сфер правотворення та правозастосування [13, с. 372–373]. Водночас коли для адвоката обмін такою інформацією є простим сприйняттям, повідомленням та апелюванням фактами, що здійснюються в порядку, передбаченому законом, то потерпілий завжди опиняється перед ситуацією проживання травмавтичного досвіду. Тому важливо впродовж усієї комунікації з потерпілим дотримуватися комплексу правових, організаційно-тактичних і психологічних засад. Щодо правових засад, то це: 1) забезпечення інтересів клієнта; 2) неприпустимість конфлікту інтересів потерпілого та його представника; 3) дотримання засади конфіденційності [14]. Організаційно-тактичні принципи взаємодії адвоката та потерпілого, полягають передусім в обміні інформації та визначенні стратегії участі потерпілого у кримінальному провадженні загалом і в процесуальних діях зокрема.

Реалізація організаційно-тактичних засад взаємодії адвоката та клієнта також полягає у сумісному визначенні способів збирання та подання доказів у кримінальному провадженні. Це важливо, адже обов'язок доказування їх перед

судом покладатиметься на сторону, яка їх подала, тому важливо правильно визначити і підходи до їх відшукування, і фіксації, і подання стороні обвинувачення та забезпечення ознайомлення з ними сторони захисту. Особливу увагу в питаннях збирання доказів треба приділяти тим, що засвідчують факт завдання потерпілому моральної шкоди, зокрема, вирішити питання про доцільність призначення психологічної експертизи, якщо цей захід раніше не ініційовано стороною обвинувачення.

Також до організаційно-тактичних засад, на нашу думку, необхідно відносити принцип унеможливлення та уникнення комунікації потерпілого з підозрюваним. У контексті забезпечення безпеки потерпілого можливо навіть розглянути доцільність застосування заходів, визначених Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». Так, в умовах, коли підозрюваному невідомі повні анкетні дані потерпілого, у тому числі місця реєстрації та фактичного проживання, задля унеможливлення чинення тиску на нього треба розглянути доцільність застосування заходу, пов'язаного з конспіруванням особистих даних потерпілого. Тож представнику потерпілого потрібно постійно підтримувати комунікацію з клієнтом, і за умови виявлення будь-яких ризиків, які свідчать про загрозу особистій безпеці потерпілого, відповідно реагувати на них, у тому числі шляхом ініціювання розгляду питання щодо застосування передбачених законом заходів. Важливо, щоб взаємодія адвоката та потерпілого здійснювалася з одночасним урахуванням низки психологічних принципів взаємодії та комунікації з особами, які постраждали від протиправних посягань.

До психологічних засад, яких треба обов'язково дотримуватися протягом усього процесу комунікації з потерпілим, слушно відносять такі рекомендації: 1) налагодження психологічного контакту з потерпілими, створення відчуття «безпечної комунікації»; 2) залучення за потреби до участі в процесуальних діях психолога, а у справах, де потерпілим є неповнолітній – залучення такого спеціаліста є обов'язковим, у тому числі з використанням методик зеленої кімнати та барнахуз; 3) дотримання правил безбар'єрного та чутливого мовлення в комунікації, уникнення стигматизуючої, віктимізуючої лексики тощо; 4) мінімізація кількості процесуальних дій за участю потерпілого, під час яких йому слід відтворювати обставини скоєного стосовно нього кримінального правопорушення; 5) забезпечення реалізації холістичного підходу, що полягає у задоволенні потреб потерпілого, наприклад, пов'язані з отриманням медичної допомоги, психологічної підтримки тощо) [15, с. 78–80].

Зауважимо також, що Міжнародним протоколом документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті визначено такі етичні принципи взаємодії з потерпілим: 1) не завдання шкоди; 2) інформованої згоди; 3) зменшен-

ня шкоди; 4) конфіденційність. З огляду на те, що більшості таких у контексті діяльності представника потерпілого нами вже розглянуто, звернімося до принципу інформованої згоди. Базисом останнього є такі засади: розуміння ризиків і переваг надання інформації; добровільності, тобто надання інформації без примусу; висловленого дозволу, що передбачає надання потерпілою згоди на участь у всіх етапах розслідування, у тому числі: бути опитаним, оглянутим, сфотографованим, запис і передачу інформації, перенаправлення [16; 17]. Не можна не погодитися, що принцип інформованої згоди доцільно впроваджувати і в практичну діяльність представника потерпілого, проте вважаємо, що він цілком узгоджується з принципом забезпечення інтересів клієнта, який і полягає у з'ясуванні його позиції, ставлення та думки до кожної дії та прийнятого у справі рішення.

Висновки. Узагальнюючи викладене, зауважимо, що підхід, орієнтований на потерпілого, наразі можна визначати як один із міжнародних стандартів правозахисної діяльності та діяльності, пов'язаної із забезпеченням правосуддя. Адвокат, який залучений до кримінального провадження як представник потерпілого, також повинен діяти відповідно до вимог міжнародно-правових актів і положень кримінального процесуального законодавства. Попри те, що він користується правами потерпілого (за винятком деяких), залучений представник діє від імені потерпілого, а тому стратегію своєї представницької діяльності, правову позицію формує з огляду на інтереси потерпілого та обставини справи. З огляду на це у контексті визначення принципів діяльності представника потерпілого в аспекті реалізації підходу, орієнтованого на потерпілого, вважаємо можливим виокремити три групи засад: правові, організаційно-тактичні та психологічні.

До правових засад передусім ми відносимо: 1) принцип забезпечення інтересів клієнта; 2) неприпустимості конфлікту інтересів потерпілого та його представника; 3) конфіденційність. Організаційно-тактичні принципи – комплекс рекомендацій, що стосуються визначення алгоритмів процесуальних дій і заходів, у яких братиме участь потерпілий, засобів збирання доказів і застосування заходів безпеки. Вони визначаються подією кримінального правопорушення, ситуацією, у якій проводиться розслідування тощо. Психологічні засади спрямовані на недопущення переживання потерпілим негативного попереднього досвіду, тобто ретравматизації, застосування чутливого підходу, правил безбар'єрної комунікації тощо. Дотримання окреслених підходів до взаємодії адвоката з потерпілим сприятимуть реалізації підходу, орієнтованого на потерпілого, та досягненню цілей кримінального провадження. Вважаємо, що перспективи майбутніх розвідок мають полягати у виробленні рекомендацій чутливої комунікації представників органів досудового розслідування з потерпілими.

Список використаних джерел

1. Глинська Н. В. Потерпілоорієнтований підхід при здійсненні кримінального провадження у справах про воєнні злочини: окремі аспекти якості закону та потреб практики. *Україна – ЄС: питання гармонізації кримінального та кримінального процесуального законодавства*: матеріали круглого столу (м. Львів, 22 червня 2023 р.) / упоряд. І. В. Гловюк, Н. Р. Лащук. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 70–76.
2. Гловюк І. В. Європейський охоронний ордер: питання прогностичного інструментарію для захисту жертв кримінальних правопорушень. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 655–660.
3. Клепка Д. І., Новіков Д. І. Питання забезпечення прав потерпілих під час розслідування воєнних злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. Т. 31, № 1. С. 253–263.
4. Король Н. П. Забезпечення права потерпілої особи від насильства в контексті Директиви Європейського Союзу про права потерпілих. *Інвестиції: практика та досвід*: наук.-практ. журн. 2022. № 18. С. 93–99.
5. Новожилов В. С. Попередження вторинної віктимізації як завдання кримінального провадження. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2021. № 41. С. 165–181. DOI: 10.31359/2079-6242-2021-41-165.
6. Shimoyachi N. Between Accountability and Reconciliation: The Making of «the Victim-Centered Approach» at the International Criminal Court. *Global Studies Quarterly*. 2024. Т. 4, № 2. URL: <https://academic.oup.com/isagsq/article/4/2/ksae014/7642827> (дата звернення: 02.11.2024).
7. Grigore S. Victim-Oriented Justice: The International Criminal Court and its Influence on the Situation in Afghanistan. 2024. URL: <https://ssrn.com/abstract=4742132> (дата звернення: 02.11.2024).
8. Brems E. Transitional justice in the case law of the European Court of Human Rights. *International Journal of Transitional Justice*. 2011. Vol. 2(5). P. 282–290.
9. Festman C., Goetz M. Reparations for victims of genocide, war crimes and crimes against humanity: Systems in place and systems in the making (2nd ed. Brill Nijhoff, 2020. 770 p.
10. Wemmers Jo-A. Restorative Justice for Victims of Crime: A Victim-Oriented Approach to Restorative Justice. *International Review of Victimology*. 2002. № 9(1). P. 43–59.
11. Щиголь О. В. Гарантії прав потерпілого на досудовому розслідуванні: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Київ, 2024. 358 с.
12. Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law. General Assembly resolution 60/147. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-and-guidelines-right-remedy-and-reparation> (дата звернення: 29.10.2024).
13. Ракіпова І. В. Теоретичні, правові та праксеологічні засади правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2023. 444 с.
14. Правила адвокатської етики: затв. Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 2017 року 09 червня 2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17> (дата звернення: 30.11.2024).
15. Вуйма А. Г. Застосування потерпілоорієнтованого підходу під час проведення слідчих (розшукових) дій у злочинах, пов'язаних із насильством. *Актуальні проблеми психологіч-*

ного забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів: зб. матер. V міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 31 жовтня 2024 р.). Київ: ДНДІ МВС України, 2024. С. 78–81.

16. Міжнародний протокол документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті. 2017 р. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/598335/International_Protocol_2017_2nd_Edition.pdf (дата звернення: 30.11.2024).
17. Методичні рекомендації з інтегрування підходу, орієнтованого на потерпілих, у деяких аспектах досудового розслідування злочинів сексуального насильства в умовах збройної агресії / С. Чернявський, К. Левченко, Ю. Черноус, Г. Нікітіна-Дудікова, О. Перунова, Л. Гордієнко, В. Ієрусалимов, О. Остапенко. Київ, 2023. 48 с.

Ivan Iemets. Victim-Oriented Approach in Representative Activities Lawyer (Legal, Organizational-Tactical and Psychological Principles)

The article emphasizes that the victim-centered approach should now be included in international human rights and justice activities standards. A lawyer involved in criminal proceedings as a victim's representative must also act according to the requirements of international legal acts and provisions of criminal procedural law. It is found that a lawyer involved as a representative acts on behalf of the victim, and therefore forms the strategy of his/her representative activities, legal position, and other important aspects of his/her activities taking into account the interests of the victim and the circumstances of the case. It is determined that the principles of the victim's representative's activities in implementing the victim-centered approach consist of three principles: legal, organizational-tactical, and psychological. The legal principles are proposed to include: 1) the principle of ensuring the interests of the client (which includes the principle of informed consent); 2) the inadmissibility of a conflict of interests between the victim and his representative; 3) confidentiality. Organizational and tactical principles are a personified set of recommendations for determining the algorithms of procedural actions and measures in which the victim will participate, collecting evidence, and applying security measures. They are determined by the event of the criminal offense, the situation in which the investigation is being conducted, etc. Psychological principles aim to prevent the victim from experiencing negative previous experiences, i. e. traumatization, the use of a sensitive approach, rules of barrier-free communication, etc. Compliance with the outlined approaches to the interaction of the lawyer with the victim will contribute to the implementation of a victim-oriented approach and the achievement of the goals of criminal proceedings. It is emphasized that the prospects for further research are to develop recommendations for the implementation of a victim-centered approach in the activities of all bodies involved in the implementation and provision of justice.

Keywords: *pre-trial investigation, victim-centered approach, lawyer, legal representative, interest, principle, evidence.*